

УДК 338.436

О. М. Одінцов,
к. е. н, доцент кафедри економіки та управління,
Черкаський державний технологічний університет

ІНТЕГРАЦІЙНА ОСНОВА КЛАСТЕРНИХ ФОРМУВАНЬ АПК

Розкриваються теоретичні основи економічної інтеграції і її особливості в агропромисловому комплексі. Характеризуються типи інтеграційних формувань, що приводять до необхідності їх трансформації в агропромислові кластери.

Theoretical bases of economic integration and her feature open up in an agroindustrial complex. The types of the integration forming that result in the necessity of their transformation for agroindustrial clusters are characterized.

Ключові слова: кооперація, інтеграція, агропромисловий комплекс, горизонтальна інтеграція, вертикальна інтеграція, конгломерація, агропромисловий кластер.

Key words: cooperation, integration, agroindustrial complex, horizontal integration, vertical integration, conglomeration, agroindustrial cluster.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теоретичні передумови інтеграції в економіці, сформовані класиками політичної економіки, нині використовуються при вивченні інтеграційних процесів, що відбуваються на рівні виробничих систем. Однак багато проблем функціонування інтегрованих структур вимагають поглибленого дослідження стосовно економічних особливостей діяльності агропромислових об'єднань. Причиною цього стала низька ефективність сучасного агропромислового виробництва і низька конкурентоспроможність виробників товарів. Все більше підприємницьких структур відшукують можливості створення таких структур, в основі яких поряд з факторами технології лежать фактори ефективності виробництва.

Дана проблема найбільш актуальна для сільськогосподарського виробництва у зв'язку із його низькою енергетичною забезпеченістю, високим рівнем зношення основних засобів, низькою рентабельністю виробництва і технологічною культурою. При такому економічно-

му положенні сільськогосподарські підприємства не тільки не спроможні розвиватися, але й зберігати попередній рівень виробництва. Тому вони й відшукують різні шляхи вирішення економічних проблем.

Можливості розвитку економічної інтеграції знаходяться в тісному зв'язку з процесом спеціалізації. При суспільному поділі праці поглиблення спеціалізації служить необхідною умовою для формування виробництва в оптимальних масштабах і розвитку властивих їм зв'язків і відносин з іншими виробництвами на постійній і міцній основі, однією з форм прояву яких і виступає інтеграція. З іншого боку, суспільний поділ праці вимагає поширення кооперації виробництва, що створює передумови для формування первинних ланок агропромислових комплексів і їх виробничих структур.

Спеціалізоване виробництво не може існувати без зв'язку з іншими спеціалізованими виробництвами, як не може виробляти продукцію тільки для власних потреб. Комбіновані виробництва, сполучаючи економічні суб'єкти,

пов'язані поєднанням суміжних виробничо-технологічних стадій у виготовлення продукту, комплексним використанням сировини, використанням продукції однією галузі іншою, інтегрують самостійні галузі в єдине ціле.

Термін "інтеграція" в системі економічних понять спочатку застосовувався для визначення форми інтернаціоналізації господарського життя, як об'єктивний процес переплетіння національних господарств на основі проведення погодженої міждержавної економічної політики. Інтеграція на цьому рівні проявилася у створенні наступних структур: 1) зони вільної торгівлі, що передбачає відміну митних бар'єрів для країн-учасників взаємної торгівлі; 2) митні союзи, які характеризуються вільним переміщенням товарів і послуг всередині групування і додатковим митним тарифом по відношенню до третіх країн; 3) спільні ринки, засновані на ліквідації бар'єрів між країнами спільної торгівлі для переміщення робочої сили і капіталу.

Об'єктивні процеси концентрації виробництва, що відбуваються на різних його рівнях, дозволяють застосовувати поняття інтеграції для характеристики явищ, що мають місце як в економіці країни в цілому, так і в окремих її сферах. Аналіз і оцінка інтеграційних процесів в умовах сучасної економіки викликають необхідність уточнення суті цього явища, зокрема, у порівнянні з процесом кооперації.

В економічній літературі при розкритті цих понять процес кооперації трактується як співробітництво (*cooperatio*). Інтеграція в перекладі з французької (*integration*) означає включення, залучення, вростання — як відновлення виробництва і капіталу. Звідси можна зробити висновок, що інтеграція — процес, стан зв'язності окремих елементів системи в єдине ціле.

В українській енциклопедії інтеграція визначається як процес об'єднання в єдине ціле окремих частин або елементів. Поняття інтеграції економічної означає зближення у сфері економічної взаємодії [1].

Проблеми економічної сутності інтеграційних процесів в АПК, розвитку агропромислових формувань, їх ефективності висвітлювали в своїх публікаціях І. Акімова [2], А. Емельянов [3], Є. Кобець [4], Л. Мельник [5].

Автори, вказуючи на переваги і недоліки вертикальної інтеграції, відмічають, що в перехідних економіках підприємства мають значні стимули до використання вертикальної інтеграції як механізму адаптації до неефективного інституціонального середовища. Разом з тим, відкритим залишається питання суттєвого виг-

рашу в результаті такої поведінки безпосередньо для самих підприємств. Автори також наголошують на недоліках вертикальної інтеграції, пов'язаних з обмеженнями, які вона накладає на конкуренцію.

Головні переваги агропромислової інтеграції, на думку Л. Мельник, — важливі передусім для виробників сировини, які традиційно менш ефективні порівняно з тими, хто в подальшому її переробляє і доводить до споживачів. Поєднання в один організаційно-виробничий ланцюг виробництва, зберігання, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції дає вигоду всім учасникам і, насамперед сільгоспвиробникам. Останні мають стабільний збут своєї продукції, можливість спеціалізації на виробництві вигідної продукції, зменшення витрат обігу, зростання інтеграційної можливості.

Узагальнення наведених визначень інтеграції дає можливість характеризувати агропромислову інтеграцію як процес створення єдиного технологічного ланцюга виробництва і розподілу продукції на основі об'єднання виробничої діяльності сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств з метою підвищення ефективності господарювання всіх його сфер.

Аналізуючи світовий досвід створення інтегрованих структур, можна виділити наявність мотивів до інтеграції в агропромисловому секторі економіки, що полягає у можливості вирішення проблем трансакційних витрат, маржиналізації, реалізації синергетичного ефекту масштабу. Намагання реалізувати і посилити синергетичний ефект, тобто взаємне доповнення дії активів двох або декількох господарюючих суб'єктів, сукупний результат яких перевищує суму результатів окремої дії цих компаній шляхом інтеграції, проявляється в економії, отриманій за рахунок концентрації, комбінування взаємодоповнюючих ресурсів, мінімізації трансакційних витрат.

Передумовою виникнення процесу агропромислової інтеграції в економіці України тісно пов'язані з необхідністю реформи економіки, насамперед агропромислового виробництва, що включає в себе:

— розірвання виробничих зв'язків, які найвідчутніше вплинули на підприємства АПК і привели до скорочення виробництва і всієї господарської діяльності;

— недосконалість існуючого механізму економічних зв'язків партнерів АПК як прояв недосконалості агропродовольчого ринку;

— високий рівень затрат на виробництво і реалізацію продукції разом з обмеженим дос-

Таблиця 1. Порівняльна характеристика мереж і кластерів

Мережі	Кластери
Надають фірмам доступ до спеціалізованих послуг за низькими цінами	Залучають необхідні спеціалізовані послуги до регіону
Характеризуються обмеженим членством	Характеризуються відкритим членством
Базуються на контрактах	Базуються на громадських цінностях, стимулюючих довіру і таких, що підтримують взаємодію
Дозволяють фірмам займатися комплексним бізнесом	Охоплюють одночасно кооперацію і конкуренцію
Базують на кооперації	Охоплюють одночасно кооперацію і конкуренцію
Характеризуються наявністю загальної мети бізнесу	Характеризуються наявністю колективного бачення

тупом до кредитних ресурсів для поповнення обігових ресурсів;

— недостатній обсяг готових продуктів харчування в структурі товарної продукції сільськогосподарських підприємств, що дає можливість переробним, посередницьким і торговим підприємствам використовувати монопольне право привласнення надмірної частини кінцевого ринкового прибутку.

Сучасний етап розвитку суспільства є постіндустріальним, інформаційним і економіка цієї організації суспільства іменується як заснована на знаннях. У такій економічній системі виживають і ефективно функціонують ті організації, які здатні генерувати знання, обробляти інформацію, гнучко реагувати на технологічні, соціальні й інституціональні зміни, в підсумку забезпечуючи собі конкурентоспроможність.

Така ж проблема характерна і для сфери виробництва продовольства, маючи особливу актуальність в регіональному агропромисловому комплексі. Ті регіони, в яких агропромислове виробництво забезпечує значну долю валового регіонального продукту, повинні формувати стратегію територіального розвитку, орієнтуючись на якість локальних конкурентних переваг регіональних агровиробничих систем. Така агропромислова політика має своєю метою забезпечити конкурентоспроможність регіональної економіки. Однією із можливих її форм є розвиток інтеграції на основі створення агропромислових економічних кластерів. За висновком багатьох економістів, регіони, на території яких створюються кластери, стають лідерами економічного розвитку.

Кластеризація як агломерація взаємозв'язаних підприємств на певній території відома ще з часів ремісничого виробництва, але як важливий фактор економічного розвитку кластери стали проявляти себе тільки починаючи

з останньої чверті ХХ століття. В теоретичному аспекті при розкритті сутності кластера як економічної категорії нема єдності й однозначності в його визначенні. В ряді випадків у літературі спостерігалось пізнання існування і важливості феномена кластерів як полюсів зростання і структури з прямими і зворотними зв'язками[6]. Цей вислів М. Портера яскраво демонструє різну спрямованість тлумачень даної проблеми. У своїх працях М. Портер визначає кластер як "сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозв'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств із стандартизації, торговельних об'єднань) в певних галузях, конкуруючих, але разом з тим здійснюючих спільну роботу[7].

М. Портер в основу визначення кластера вкладає поняття географічної близькості, але при цьому не дає чіткого визначення, що під цим розуміється. У зв'язку з різницею з розмірами та структурою українських сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств Європи, на нашу думку, це кредо не повністю адекватне суті вітчизняних агропромислових кластерів. Якщо для виробництва основних видів сільськогосподарської продукції характерна географічна близькість, то вона не обов'язкова для переробних підприємств та постачальників ресурсів.

М. Портер розрізняє кластер за розмірами, потужностями і стадіями розвитку. Окремі кластери, на його думку, складаються з малих і середніх фірм, інші — включають в себе і великі фірми. Залежно від галузевої специфіки М. Портер виділяє кластери традиційних галузей і кластери високотехнологічних галузей. Характер зв'язків між учасниками кластера визначає також його тип — кластер може бути вертикальним (покупець-поставщик) і горизонтальним (загальні клієнти, технології, посередники). На нашу думку, формування агропромислових кластерів на горизонтальному або вертикальному ринках не дає виробничо-економічного ефекту, очікуваного від діяльності кластера. Справа в тому, що виробництво кінцевих продуктів харчування (хлібних, молочних, м'ясних і інших продуктів) починається на горизонтальному ринку (зерно, молоко, жива тварина, соняшник, цукрові буряки і ін.), а доводиться до готового вигляду і реалізовується кінцевому споживачу на вертикальному ринку.

Для повної дії ефекту кластера агропромисловий кластер має охоплювати всі ланки вироб-

ничо-економічного ланцюга "виробництво сировини — переробка — просування до споживача готового продукту — споживання". Тобто процес виробництва готового до споживання продукту поєднує горизонтальний і вертикальний ринки, що дає можливість судити про феномен горизонтально-вертикальної інтеграції. На окремих ланках такого ланцюга будуть залучатися послуги постачальників ресурсів, транспортних і торгівельних організацій.

Нерідко поняття "кластер" використовується для позначення скупчення фірм, які справляють синергетичний ефект з-за своєї географічної близькості і взаємозалежності, навіть якщо кількість робочих місць при цьому не є суттєвою. Про це відмічає С. Розенфельд, підкреслюючи додатково в якості критеріальних факторів визначення кластера взаємозалежністю суб'єктів-контрагентів [8]. В іншій своїй роботі [9] Розенфельд наводить порівняльну характеристику кластерів і мереж (табл. 1).

Мережі автор розглядає як обмежену групу фірм зі специфічною, нерідко контрактною метою, що має мотив отримання обопільного прибутку. При цьому мережі, на думку Розенфельда, є наслідком зрілих і стабільних кластерів.

Досліджуючи типологію кластерів, С. Розенфельд виділяє три типи кластерів:

— "працюючі", або "перевиконуючі", — такі, що є самодостатніми і виробляють продукції більше, ніж сума продукції усіх суб'єктів цих кластерів у разі їх функціонування окремо;

— "неактивні" або "недовиконуючі", — ті, що не використовують свої потенціальні можливості;

— "потенційні" — такі, що мають деякі ключові характеристики і що відчувають нестачу виробничих ресурсів і нестачу критичної маси.

М. Енріх, виділяючи кластер як сукупність фірм-учасників, територіально близьких один до одного, доповнює дану класифікацію групами "політично керованих кластерів", які не володіють критичною масою, але вибираються владою для підтримки, і "бажані кластери", які не мають ні критичної маси, ні якогось іншого джерела переваг, що сприяють їх органічному розвитку [10].

В якості ідентифікуючого чинника при визначенні кластера окремі автори називають конкурентоспроможність. Бергман Є.М. і Фесер Є.Д. у найзагальнішому вигляді кластером називають групу комерційних підприємств і некомерційних організацій, для яких членство в групі є важливим елементом підвищення індивідуальної конкурентоспроможності.

Андерсон Т., Сорвік Д. і інші [12] розглядають проблему кластеризації, визначаючи її як "процес спільного розташування фірм і інших дійових осіб усередині концентрованої географічної області". Тобто кластер автори зв'язують з кооперацією навколо певної функціональної ніші і встановленням тісних взаємозв'язків робочих альянсів для посилення колективної конкурентоспроможності об'єднаних фірм. В якості характеристики кластера ці автори виділяють: спеціалізацію, інноваційність, множинність учасників і життєвий цикл.

При дослідженні процесів кластеризації і їх ролі в економіці відмічається, що формування кластера пов'язане з необхідністю об'єднання в межах однієї особливої зони виробничих бізнес-процесів у конкретній технологічній сфері фундаментальних розробок і сучасних систем проектування нових продуктів та підготовка до виробництва цих продуктів [13].

При цьому наголошується, що центральним моментом формування кластера є не просто територіально-географічне наближення, об'єднання виробництва декількох галузей, між якими можлива синергія і взаємні функціональні відносини, а доведення ряду принципово нових технологій до нових систем діяльності і практики.

З вищевикладеного випливає, що економічна стійкість агропромислового комплексу можлива лише на основі інноваційного розвитку галузей, модернізації промисловості і сільського господарства, впровадження енергозбережної техніки і технології, активізації інтелектуальних ресурсів, оптимального поєднання ринкових механізмів і державного регулювання економіки. Якраз ці фактори можуть бути використані в межах кластерного підходу до розвитку продовольчої сфери економіки.

ВИСНОВКИ

Враховуючи особливості аграрного виробництва та у відповідності з розглянутими теоретичними положеннями кластерного підходу, стає можливим розкрити сутність і зміст агропромислового кластера як економічної категорії наступним чином.

Агропромисловий кластер — територіально локалізована, інноваційно спрямована інтегрована структура, організована на базі сільськогосподарського і промислового і виробництва, метою якого є створення індустріальної основи для підвищення конкурентоспроможності і високої продуктивності продовольчої сфери регіону і країни, перерозподілу доданої

вартості і комплексного використання соціально-економічного потенціалу території. В сучасній економічній ситуації використання кластерного підходу в регіональній продовольчій сфері можливе на основі наступних концептуальних положень.

1. Ключовим сектором агропромислового кластера повинні бути підприємства, які виробляють і експортують свою продукцію, товари і послуги за межі регіону. Це — структури, які забезпечують економічні досягнення всього кластера. Головні структурні ланки продовольчої сфери — це підприємства з виробництва сільськогосподарської продукції та переробні підприємства. Ці підприємства повинні бути ефективними, успішними і займати стійку конкурентну позицію на галузевому продовольчому ринку. Крім того, вони повинні бути здатні розвиватися і сприяти розвитку інших підприємств кластера, в першу чергу, сільськогосподарських підприємств.

2. Головною ланкою в кластері повинні бути сільськогосподарські підприємства як постачальники сільськогосподарської сировини. Від якості сировини залежить подальша якість виробленого готового до споживання продукту.

3. Основна ідея формування кластера у сфері виробництва продовольства полягає в тому, щоб на основі науково обґрунтованих і технологічно реалізованих комплексних рішень, а також комерційних механізмів створити умови для переозброєння галузі залученням вигідних інвестиційних вкладень.

4. Цільовий початок у діяльності кластера повинен мати інноваційний характер. Кластер як інтегрована форма підприємств продовольчої сфери, перш за все, своїм завданням повинен ставити створення інновацій і їх впровадження на виробництві. Якраз інноваційна основа дозволить забезпечити стійкий розвиток підприємств кластера і їх конкурентоспроможність не тільки на регіональному ринку, але і в цілому в країні. Тим самим реалізується основне призначення кластера як інструмента підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва.

5. Успішна діяльність кластера визначається станом бізнес-клімату. Бізнес-клімат — сукупність зовнішніх чинників, які дозволяють реалізувати внутрішню конкурентоспроможність підприємств, що входять до кластера. Бізнес-клімат включає в себе досить велике коло чинників, до яких в силу специфіки агропромислового виробництва слід віднести систему державного регулювання, технологію, людські ресурси, соціальні умови.

6. Для забезпечення стійкості кластера і можливості їх розвитку в довготривалій перспективі необхідна підтримка його діяльності місцевими органами влади через механізми державного регулювання або прямої участі державних структур у складі інтегрованого кластерного формування.

Література:

1. Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://uapedia.com.ua/?p=2944>

2. Акімова І. Стимули вертикальної інтеграції / І. Акімова, А. Щербаков // Конкуренція. — 2002. — № 1. — С. 25—28.

3. Емельянов А.М. Экономические мет оды хозяйствования / А.М. Емельянов. — М.: Агропромиздат, 1998. — 222 с.

4. Кобець Є.А. Історичні аспекти розвитку інтеграції, її форми та напрями / Є.А. Кобець // Держава та регіони. Серія "Економіка та підприємництво". — 2007. — № 1. — С. 146—149.

5. Мельник Л.Л. Організаційно-економічні процеси, притаманні розвитку аграрної сфери країн заходу / Л.Л. Мельник // Держава та регіони. Серія "Економіка та підприємництво". — 2007. — № 1. — С. 214—218.

6. Портер М.Э. Конкуренция / Портер М.Э. — М.: Издательский дом Вильямс, 2001. — С. 215.

7. Портер М.Э. Конкуренция / Портер М.Э. — М.: Издательский дом Вильямс, 2001. — С. 206.

8. Rosenfeld, S. Baking into Clusters: Retrofitting Public Policies, paper available: www.oecd.org

9. Rosenfeld S.A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development // European Planning Studies. — 1997. — 5 (1). — P. 9.

10. Enright Michael. Survey on the Characterization of Regional Clusters Initial Results Working Paper Institute of Economic Policy and Business Strategy Competiveness Program University of Hong Kong and the Competiveness Institute Barcelona. — Spain, 2000.

11. Bergman E.M., Feser E.J. Industrial and Regional Clusters Concepts and Comparative Applications, Regional Research Institute, WVU 1999: <http://www.rriwvu.edu/WebBOOK>

12. Andersson T, Schwaag-Serger S., Sorvik J., Hansson E.W. The Cluster Porches White book. — IKED, 2004.

13. Громико Ю.В. Что такое кластер и как их создавать? [Электронный ресурс] / О ситуации в России. — Вып. № 1(42). — 2007. Режим доступа: <http://www/situation.ru>

Стаття надійшла до редакції 14.08.2012 р.